

СПЕЦИФІКА РОБОТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ПОСТАНОВКИ ГОЛОСУ ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ НЕМУЗИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Борисенко Наталія Сергіївна,

викладач кафедри мистецької освіти

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0001-9358-1243

У статті розглядається проблема постановки голосу у здобувачів немuzичних спеціальностей як важливого складника їхньої професійної підготовки. Акцентовано увагу на тому, що для майбутніх педагогів, юристів, управлінців, менеджерів та інших представників «голосових» професій голос є не засобом художнього самовираження, а ключовим інструментом професійної комунікації, впливу та лідерства. Обґрунтовано суперечність між високими вимогами до якості професійного мовлення та відсутністю системної голосової підготовки у межах немuzичної освіти, що зумовлює актуальність дослідження.

На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел окреслено сучасні підходи до роботи з мовленнєвим голосом у позамузичному контексті, зокрема ідеї музичної психології, фонопедії та психофізіології голосоутворення. Показано, що специфіка роботи з цією категорією студентів полягає в адаптації класичних вокальних технік до прикладних тренінгів, спрямованих на подолання психологічних бар'єрів, м'язових затискачів і формування нової голосової впевненості.

У статті виокремлено ключові напрями роботи: подолання психоемоційних блоків, формування мовленнєвого (діафрагмального) дихання як основи професійної витривалості, розвиток дикції та артикуляції як інструментів управління аудиторією, гігієну голосу й профілактику професійних захворювань, а також роботу над резонуванням і «польотністю» голосу. Доведено, що комплексний підхід до постановки голосу сприяє не лише підвищенню якості мовлення, а й формуванню стресостійкого, впевненого фахівця, здатного ефективно працювати в умовах тривалого комунікативного навантаження.

Зроблено висновок, що постановка голосу для здобувачів немuzичних спеціальностей є формою професійної реабілітації та самовдосконалення, а перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою спеціалізованих методик, адаптованих до потреб конкретних професійних груп.

Ключові слова: постановка голосу, здобувач, немuzичні спеціальності, комунікативна компетентність; професійна підготовка.

Borysenko Nataliia. The specifics of training classes for students of non-musical specialties

The article addresses the issue of voice training for students of non-musical specialties as an essential component of their professional preparation. It emphasizes that for future educators, lawyers, managers, and other professionals for whom voice plays a key role, the voice is not a tool of artistic expression, but a fundamental instrument of professional communication, influence, and leadership. The study substantiates the discrepancy between the high demands for professional speech quality and the lack of systematic voice training within non-musical education, which determines the relevance of this research.

Based on an analysis of domestic and international scientific sources, the article outlines contemporary approaches to working with the spoken voice in a non-musical context, including ideas from music psychology, phoniatrics, and the psychophysiology of voice production. It is shown that the specificity of working with this category of students lies in adapting classical vocal techniques to applied training aimed at overcoming psychological barriers, muscular tension, and developing new vocal confidence.

The article highlights key areas of focus: overcoming psycho-emotional blocks, developing speech (diaphragmatic) breathing as a basis for professional endurance, improving diction and articulation as tools for managing audience attention, maintaining vocal hygiene and preventing occupational voice disorders, as well as developing resonance and voice «projection». It is demonstrated that a comprehensive approach to voice training contributes not only to improved speech quality but also to the formation of a stress-resilient, confident specialist capable of effective performance under prolonged communicative load.

The conclusion emphasizes that voice training for students of non-musical specialties serves as a form of professional rehabilitation and self-improvement, and future research prospects lie in the development of specialized methods adapted to the needs of specific professional groups.

Key words: voice training, student, non-musical specialties, communicative competence, professional preparation.

Вступ. Для здобувачів немuzичних спеціальностей голос є передусім фундаментальним засобом професійної комунікації, інструментом переконання та способом особистісного самовираження. Якщо в музичній освіті пріоритетом є естетичне вдосконалення, віртуозність та створення художнього образу, то для майбутніх фахівців інших сфер – педагогів, юристів, управлінців чи менеджерів – на перший план виходять інші характеристики: функціональна витривалість голосового апарату, дикційна чіткість та психологічна впевненість під

час виступів. Неспівпадіння між високими вимогами до якості професійного голосу та відсутністю системної підготовки студентів у цьому напрямку створює серйозну проблему, яка потребує детального методичного розбору.

Специфіка роботи з цією категорією студентів полягає в необхідності трансформації класичних вокальних технік у прикладні психотехнічні та фізіологічні тренінги. Оскільки голос безпосередньо корелює з внутрішнім станом людини, наявність психологічних

бар'єрів та м'язових затисків стає головною перешкодою для успішної кар'єри майбутнього спеціаліста. Таким чином, постає потреба у розробці такої методики постановки голосу, яка б не лише забезпечувала технічну грамотність звуковидобування, а й слугувала б інструментом соціальної адаптації, дозволяючи випускнику впевнено володіти собою та своєю аудиторією в будь-яких комунікативних ситуаціях.

Мета статті полягає у висвітленні специфічних особливостей роботи над постановкою голосу зі здобувачами немусичних спеціальностей

Матеріали та методи. Аналіз актуальних досліджень свідчить про зростаючий інтерес до проблеми професійного голосу саме в позамузичному контексті. Вагомий внесок у розробку методик роботи з мовленнєвим голосом зробили українські дослідники, зокрема М. Ярмо [6], яка розглядає голос у контексті музичної психології та терапії, а також І. Кравцова [5], чії праці присвячені вихованню культури мовлення та постановці голосу майбутніх педагогів. У зарубіжній науковій школі акцент часто зміщується у бік фонетичної та когнітивних аспектів голосоутворення. Значний вплив на сучасну методичку мають праці В. Веннарда [9], чії фундаментальні дослідження механіки голосу стали базою для розуміння роботи резонаторів, та К. Лінклейтер [7], чия методика «Звільнення природного голосу» є ключовою для роботи з немусичантами через зняття психофізичних затисків. В той же час, залишаються невисвітленими питання адаптації класичних вокально-педагогічних підходів до потреб здобувачів немусичних спеціальностей, для яких голос є передусім інструментом професійної комунікації, а не художнього самовираження.

Дослідження ґрунтується на комплексному міждисциплінарному підході, що поєднує теоретичний аналіз наукових джерел з вокальної педагогіки, фізіології голосу, музикознавства та психології; порівняльно-типологічний метод для виявлення відмінностей між класичною вокальною підготовкою та методами, адаптованими для немусичних студентів; описово-аналітичний метод для систематизації технічних, стилістичних та психофізіологічних характеристик голосу, а також для структурування практичних аспектів роботи з голосом.

Результати дослідження. Робота з постановки голосу зі здобувачами немусичних спеціальностей є комплексним процесом, що виходить далеко за межі виключно технічного тренування вокального апарату. На відміну від навчання професійних музикантів, де в центрі уваги стоїть художня естетика, робота з майбутніми ораторами, педагогами чи управлінцями має адаптивний характер.

Найважливішим аспектом у цій роботі є *подолання психологічного бар'єру*. Цей аспект також є одним із найскладніших: якщо вокаліст приходить із внутрішньою готовністю «звучати», то здобувач немусичної спеціальності часто сприймає роботу над голосом як вихід із зони комфорту.

Робота з голосом – це робота з тілом і психікою одночасно. Голос є індикатором нашого внутрішнього

стану: коли ми нервуємо, він «тремтить», коли боїмося – «ховається» в горлі. Специфіка бар'єрів тут полягає у наступному:

– страх «оцінки», коли студенти часто асоціюють постановку голосу зі співом. Оскільки вони не є професійними музикантами, виникає страх здатися смішним, видати некрасивий звук або «сфальшивити»;

– м'язові затискачі. Психологічна невпевненість проявляється фізично – через затиснуту щелепу, підняті плечі, «комки» у горлі. Це блокує природне звучання;

– ефект «чужого голосу», коли багато хто не сприймає свій голос у записі або при посиленому резонанні, вважаючи його неприродним [1, с. 12].

В. Веннард називає такі методи подолання психологічних бар'єрів:

1. Десакралізація процесу. Педагог має пояснити, що голос – це робота м'язів (діафрагми, гортані, язика). Коли процес перетворюється на «фізкультуру для зв'язок», страх перед мистецтвом зникає.

2. Ігрові методики. Використання вправ, де потрібно видавати «непобутові» звуки (імітація звуків природи, тварин, сирени). Це допомагає зняти контроль «соціальної маски».

3. Принцип «права на помилку» – передбачає створення атмосфери, де будь-який звук є корисним досвідом [9, с. 74].

Щодо *формування мотивації*, то студенти немусичних спеціальностей – це прагматики, і їх мотивація має бути функціональною. Тому потрібно показати, як голос стане їх інструментом впливу:

– голос як інструмент влади та лідерства. Доведено, що люди з нижчим, оксамитовим та спокійним тембром сприймаються як більш компетентні та надійні (це важливо для майбутніх керівників та юристів);

– економія зусиль. Мотивація через комфорт – навчитися говорити так, щоб горло не боліло після 15 хвилин виступу;

– естетика переконання. Чітка дикція та польотність звуку дозволяють тримати увагу аудиторії, не вдаючись до крику [8].

Отже, викладач має змістити фокус зі «співача красиво» на «звучу впевнено та вільно». Для подолання психологічних та фізичних затисків у студентів немусичних спеціальностей найкраще підходять вправи, що поєднують дихання, рух та розслаблення. Вони допомагають «обманути» мозок, перемикаючи увагу зі страху на фізичне відчуття.

Другий важливий аспект – це *акцент на мовленнєве дихання*. Для здобувачів немусичних спеціальностей дихання є не просто джерелом звуку, а «паливом», яке забезпечує їхню професійну витривалість. Якщо вокалісту дихання потрібне для естетики фрази, то оратору – для того, щоб голос не «сів» на середині виступу.

Основна проблема початківців – це ключичне (верхнє) дихання. Коли людина нервує або поспішає, вона вдихає грудьми, піднімаючи плечі. Це створює зайвий тиск на гортань, звук стає затиснутим, а мовець швидко втомлюється. Тому студентам немусичних спеціальностей важливо перейти на діафрагмальне

дихання, адже це є базою для будь-якої публічної діяльності [3].

Діафрагма – найпотужніший м'яз у нашому корпусі, який має стати опорою для голосу. При вдиху живіт повинен розслабитися і виходити вперед, а нижні ребра – розширюватися в сторони. Це дозволяє легням заповнитися в нижніх відділах, де їх об'єм найбільший. Перехід на діафрагмальне дихання знімає навантаження безпосередньо зі зв'язок, голос починає звучати «на опорі», стає глибшим та впевненішим.

Щодо специфіки мовленнєвого видиху, то на відміну від звичайного дихання (де вдих дорівнює видиху), мовленнєве дихання передбачає короткий, активний вдих і тривалий, контрольований видих. Студентів слід вчити не «викидати» все повітря на першому ж слові, а розподіляти його рівномірно до кінця фрази. Важливо також їх навчати непомітно добирати повітря в логічних паузах тексту, щоб уникати «задихання» наприкінці речення [3].

Коли студент опановує мовленнєве дихання, він позбувається «задишки оратора», його темп стає розмірним, а голос набуває стабільності навіть у стресових ситуаціях.

Третій важливий аспект – це *робота над дикцією та артикуляцією*. І ця робота – це не просто «чистота звуку», а інструмент управління увагою аудиторії. Нечітке мовлення змушує слухача напружуватися, що швидко призводить до втрати інтересу до теми доповіді чи лекції. Тому для здобувачів немусичних спеціальностей акцент робиться на енергійності мовленнєвого апарату. Частою проблемою тут є «ледаче» піднебіння, нерухомі губи або скована нижня щелепа, що створює ефект мовлення «крізь губи».

Першочерговим завданням є активізація артикуляційного апарату, тобто «пробудження» м'язів, задіяних у творенні звуків. Губи відіграють ключову роль у чіткості голосних і енергійності приголосних, зокрема вибухових та губно-зубних. Язик, як головний артикуляційний м'яз, відповідає за темп і точність мовлення, однак у студентів він часто або надмірно напружений у ділянці кореня, або недостатньо активний кінчиком. Не менш важливою є робота з м'яким піднебінням, низька позиція якого спричиняє назалізацію звучання, тоді як його підняття формує відчуття об'єму та «куполу» голосу.

Специфіка вправ для ораторів істотно відрізняється від вокальної практики. Якщо для співаків пріоритетом є протяжність і насиченість голосних, то для мовців основну роль відіграє чіткий «каркас» приголосних. У цьому контексті доцільним є використання артикуляційної гімнастики, спрямованої на чергування напруження й розслаблення м'язів язика та губ, а також вправ із вибуховими приголосними, які виконуються максимально енергійно, ніби з активним «посилом» звуку в простір. Такі завдання формують відчуття сили та спрямованості голосу.

Важливим елементом роботи є також використання логічних скоромовок. Для здобувачів немусичних спеціальностей вони не повинні бути самоціллю швидкості, а

служувати засобом поєднання дикційної чіткості з інтонаційною виразністю. Проговорювання одного й того ж тексту з різними комунікативними намірами – як наказу, прохання, запитання чи виправдання – дозволяє інтегрувати дикцію з основами акторської майстерності та риторики [2].

У підсумку дикція постає не лише технічним умінням, а й своєрідною «гігієною комунікації», що засвідчує повагу до слухача. Цілеспрямоване опрацювання складних приголосних сполучень і багатоскладових слів є особливо актуальним для майбутніх юристів, менеджерів і педагогів, адже в їхній професійній діяльності кожен звук і кожна інтонаційна деталь мають значення. Завдяки активному й злагодженому артикуляційному апарату студент витрачає менше фізичних зусиль на досягнення чутності, а його мовлення стає чітким, ритмічним і переконливим.

Гігієна голосу та профілактика професійних захворювань є наступним важливим аспектом роботи педагога зі студентами немусичних спеціальностей. І основним завданням цього напрямку є формування в студентів уміння вчасно розпізнавати ознаки голосової втоми та володіти базовими навичками самодопомоги. Майбутнім фахівцям необхідно усвідомити, що голосові зв'язки – це тонкий і вразливий м'язовий механізм, вкритий слизовою оболонкою, який потребує постійного й обережного догляду.

У межах занять студентам пояснюються базові правила так званого «голосового виживання». Зокрема, наголошується на важливості підтримання водного балансу: зволоження зв'язок має бути регулярним упродовж дня, а не ситуативним. Не менш значущим є дотримання температурного режиму, адже вживання надто гарячих або холодних напоїв, а також розмова на холоді після інтенсивного голосового навантаження створюють додатковий ризик травмування гортані. Окрему увагу приділяють харчовим подразникам, таким як кава, шоколад, гострі спеції та газовані напої, які негативно впливають на стан слизової оболонки та спричиняють першіння й захриплість [11, с. 24].

Викладач також має ознайомити студентів з основними професійними порушеннями голосу та їхніми симптомами, щоб вони могли відрізнити звичайне застудне захворювання від функціональної перевтоми. Зокрема, фоніастенія проявляється дискомфортом або болем під час мовлення за збереженого звучання голосу й є раннім сигналом неправильної техніки. Постійне форсування звуку або крик можуть призвести до утворення вузликів на голосових зв'язках, а хронічна перевтома – до гіпотонусу, коли голос стає слабким і з'являється надмірний «придих».

Важливим компонентом підготовки є навчання методів самопомоги та м'якої реабілітації голосу. У разі перевантаження першочерговим заходом є дотримання голосового режиму, тобто максимальне мовчання, оскільки шепіт створює ще більше напруження для зв'язок. Ефективними є також прості фонетичні вправи з мінімальною гучністю, що забезпечують легкий вібраційний масаж гортані, а також техніки

психоемоційного розвантаження, адже стан голосу безпосередньо пов'язаний із нервовою системою [11, с. 40].

У підсумку володіння культурою гігієни голосу формує стресостійкого фахівця, здатного ефективно працювати з великими аудиторіями впродовж тривалого часу без шкоди для власного здоров'я.

І останній аспект, на який слід звернути увагу на заняттях з постановки голосу у студентів немюзичних спеціальностей – це *резонування та «польотність»*, що є важливими складовими формування ефективного професійного мовлення. Резонанс визначається здатністю тіла підсилити звук за допомогою природних порожнин-резонаторів, тоді як польотність означає здатність голосу бути добре чутним на значній відстані без надмірних фізичних зусиль з боку мовця. Для здобувачів немюзичних спеціальностей опанування цих механізмів є особливо актуальним, адже воно забезпечує переконливість і витривалість голосу в умовах тривалої комунікації.

У практичній роботі основна увага зосереджується на двох резонаторних зонах – грудній та головній. Грудний резонатор, пов'язаний із роботою трахеї та бронхів, надає голосу низьких обертонів, оксамитовості та відчуття солідності й авторитетності, що є особливо важливим для викладачів, керівників і юристів. Головний резонатор, до якого належать носова порожнина та навколоносові пазухи, забезпечує яскравість, дзвінкість і чіткість звучання, а також створює ефект «польотності», необхідний для лекторів, тренерів і фахівців, які працюють з великими аудиторіями [4].

Важливим компонентом навчання є формування відчуття так званої «голосової маски», тобто концентрації звуку в зоні перенісся та верхніх зубів. Коли мовлення спрямовується в цю ділянку, звук природно підсилюється за рахунок кісткової провідності, стає легшим і виразнішим. Орієнтиром правильного включення резонаторів є відчуття легкої вібрації в ділянці носа під час мовлення або звучання сонорних приголосних.

Польотність голосу слід відрізнити від гучності, оскільки вона має акустичний, а не силовий характер. Студентів навчають спрямовувати звук у простір, уявляючи конкретну віддалену точку, а не зосереджувати його «всередині себе». Така психологічна установка допомагає формувати відчуття спрямованого, зібраного звучання, яке легко досягає слухачів навіть у великому приміщенні [4].

Розвиток резонування здійснюється за допомогою спеціальних вправ, спрямованих на активацію як головного, так і грудного резонаторів та їх поєднання. Вправи

з сонорними приголосними сприяють усвідомленню вібрації у верхніх резонаторних зонах, робота з низьким «грудним» звучанням активізує тілесну опору голосу, а плавні звукові переходи допомагають сформувати цілісний, змішаний тембр. У результаті голос стає об'ємним, стійким і водночас легким у подачі.

Для професійної діяльності це має принципове значення, адже добре резонуючий голос сприймається аудиторією як упевнений, компетентний і переконливий. Натомість «пласке» звучання без залучення резонаторів створює враження втоми або невпевненості. Польотний голос дозволяє ефективно утримувати увагу слухачів впродовж тривалого часу, не вдаючись до крику та не перевантажуючи голосовий апарат [7, с. 54].

Таким чином, робота зі студентами немюзичних спеціальностей – це не навчання співу, а терапія та тренінг. Головне завдання педагога – дати студенту «ключ» до його природного голосу, зробити його слухняним інструментом, який не підведе у відповідальний момент професійної кар'єри.

Висновки. Постановка голосу у роботі зі здобувачами немюзичних спеціальностей є багатовимірним процесом, який не обмежується формуванням окремих технічних навичок володіння голосовим апаратом. Якщо у підготовці професійних музикантів домінує орієнтація на художню виразність та естетичні критерії звучання, то навчання майбутніх лекторів, педагогів і керівників передусім спрямоване на практичну адаптацію голосу до вимог їхньої професійної комунікативної діяльності. Основними векторами цієї роботи є: гуманізація технічного навчання (подолання психологічних затискачів та формування нової «голосової впевненості»), функціональність (розвиток мовленнєвого дихання та резонування як засобів підвищення професійної витривалості) та культура професійної гігієни (надання інструментів для збереження здоров'я голосового апарату в умовах щоденних навантажень)

Постановка голосу для цієї категорії студентів є формою професійної реабілітації та самовдосконалення. Вона дозволяє майбутньому фахівцю не лише бути почутим у фізичному сенсі, а й здобути інструмент психологічного впливу, переконання та лідерства. Звільнений, польотний та технічно правильно поставлений голос стає не просто засобом передачі інформації, а вагомим складником професійного іміджу та успіху в будь-якій сфері людської діяльності. І перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо у розробці методик постановки голосу, адаптованих до потреб конкретних немюзичних спеціальностей.

Література:

1. Антонюк В.Г. Постановка голосу: навч. посібник : Українська ідея, 2000. 68 с.
2. Вішленков М.П. Скоромовки як засіб розвитку вокально-хорової дикції. Культура України : зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Шейка. Харків : ХДАК, 2014. Вип. 46. С. 289–295.
3. Донченко Н., Нечасенко Т. Постановка мовного голосу як основа опанування артистом майстерністю словесної дії // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2018. Вип. 1. С. 164–168 : URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=672356>
4. Комарніцький Я. Фонетичний метод постановки голосу в контексті викладання освітньої компоненти «Вокально-хорова техніка». *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*, 2023. Вип. 2. Т. 6. С. 155–165. <https://doi.org/10.31866/2616-7581.6.2.2023.291085>

5. Кравцова І.А. Основи культури і техніки мовлення : навч. посіб. / Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ «КНУ», 2013. 294 с. URL: <https://doi.org/10.31812/0564/1694>
6. Ярмо М. Психологія музичної діяльності : підручник. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 270 с.
7. Linklater K. *Freeing the natural voice: Imagery and exercises for actors, singers and speakers*. 2-d ed. London: Nick Hern Books, 2007. 392 p. URL: <https://www.scribd.com/document/718103232/Freeing-the-Natural-Voice-Imag-Kristin-Linklater>
8. Madden J. A review of vocology for the singing voice. A Monograph Submitted to the Temple University Graduate Board, 2012. 112 p. URL: <http://dx.doi.org/10.34944/dspace/1787>
9. Vennard W. *Singing: The mechanism and the technique*. New York: Carl Fischer, 1967. 275 p.
10. Wang X. *VoiceCoach. Training voice modulation for public speaking*, 2020. URL: <https://doi.org/10.1145/3313831.3376726>
11. Zuiddam, B. *Voice training for public speaking & performance*. New York: Routledge, 2018. 158 с.

References:

1. Antoniuk, V. H. (2020). *Postanovka holosu: navchalnyi posibnyk [Setting the voice: A Tutorial]*. Ukrainska idea. [in Ukrainian].
2. Vishlenkov M.P. (2014) *Skoromovky yak zasib rozvytku vokalno-khorovoi dyktsii [Tongue-twisters as a means of developing vocal and choral diction]*. *Kultura Ukrainy : zb. nauk. pr. / za zah. red. V.M. Sheika*. Kharkiv : KhDAK. Vyp. 46. pp. 289–295. [in Ukrainian]
3. Donchenko N., Nechaienko T. *Postanovka movnoho holosu yak osnova opanuvannya artystom maisternistiu slovesnoi dii [Staging the speaking voice as the basis for mastering the mastery of verbal action by the artist]*. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. Vyp. 1. pp. 78–86. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=672356> [in Ukrainian].
4. Komarnitskyi Ya. (2023) *Fonetychnyi metod postanovky holosu v konteksti vykladannia osvitnoi komponenty «Vokalno-khorova tekhnika» [The phonetic method of voice production in the context of teaching the educational component «Vocal and choral technique»]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*. Seriya: Muzychne mystetstvo. Vyp. 2. T. 6. pp. 155–165 <https://doi.org/10.31866/2616-7581.6.2.2023.291085> [in Ukrainian].
5. Kravtsova I.A. (2013) *Osnovy kultury i tekhniky movlennia : navch. posib. [Fundamentals of culture and speech technique: A Tutorial]*. Kryvyi Rih : KPI DVNZ «КНУ» <https://doi.org/10.31812/0564/1694> [in Ukrainian].
6. Yarmo M. (2018) *Psykhohiia muzychnoi diialnosti : pidruchnyk [Psychology of musical activity: A Tutorial]*. Drohobych : DDPU im. I. Franka [in Ukrainian].
7. Linklater, K. (2007). *Freeing the natural voice: Imagery and exercises for actors, singers and speakers*. 2-d ed. London: Nick Hern Books [in English].
8. Madden, T. (2012). A review of vocology for the singing voice. *Journal of Voice Science*, 29(2). <http://dx.doi.org/10.34944/dspace/1787> [in English].
9. Vennard, W. (1967). *Singing: The mechanism and the technique*. New York: Carl Fischer. [in English].
10. Wang X. (2020). *VoiceCoach. Training voice modulation for public speaking*. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376726> [in English].
11. Zuiddam, B. (2018). *Voice training for public speaking & performance*. New York: Routledge [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.05.2026